

היות וחלק מתצלומי כתבי היד מוגנים בזכויות יוצרים
אין להעביר את המצגת או להעלותה לרשת.



Funded by the European Union



המחלוקת המכונה "בין סעדיה לבן מאיר": מהדורה חדשה והערכה מחודשת



Sacha Stern, University College London
PI, ERC FP7 Advanced Grant Project 'Calendars in Antiquity and the Middle Ages:
standardization and fixation'

סמינר הלוח העברי וזמני היום בהלכה

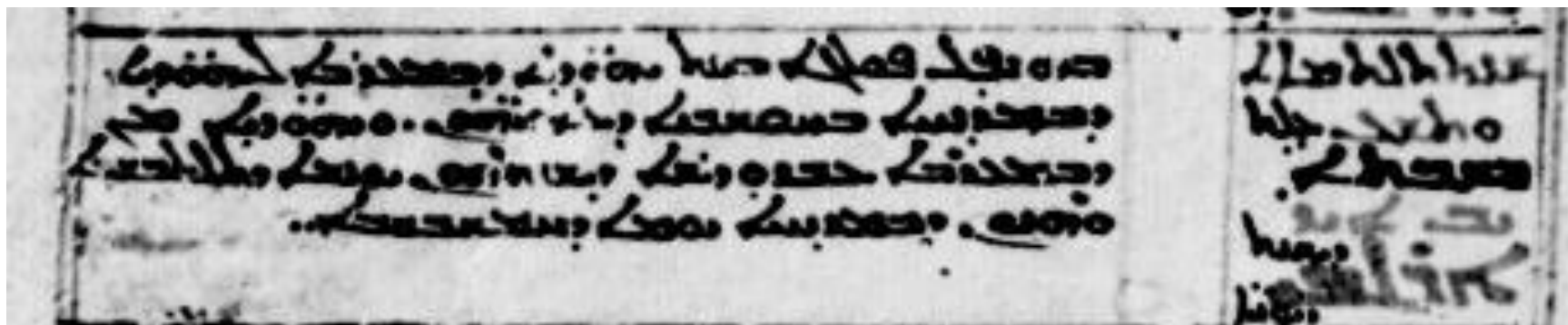
כ"ה ניסן תשע"ח / 10 April 2018

המחלוקת על לוח השנה של שנת 921/2 לס' ידיעות ראשונות

1884: F. Baethgen, *Fragmente syrischer und arabischer Historiker*, Leipzig, p.84

שנת ... ארלב (צ"ל ארלג) דיוניא:
בה נפל פולגא בינת יהודיא דבמערבא ליהודיא דבמדנחא בחושבא דעידיהון
ויהודיא מן דבמערבא עבדו רשא דשנתהון יומא דתלתבשבא, והנון דבמדנחא יומא דחמשבשבא

(אליה מנציבין, כרונולוגיה)
(Elias of Nisibis, *Chronology*, 1019 CE, Syriac text; ms British Library add. 7197, fol. 37v)



קטעי הגניזה הקהירית: מהדורות הראשונות

אברהם הרכבי, זכרון לראשונים וגם לאחרונים, כרך ה', 1891, עמ' 8-213



“המכתב הראשון” של בן מאיר

ms Oxford Bodl. Heb. f 26.1r

קטעי הגניזה הקהירית: מהדורות הראשונות

A. Neubauer, ' Egyptian Fragments. II', *Jewish Quarterly Review*, o.s. 9 (1896)

E. N. **Adler** and J. Broydé, 'Nouveaux fragments relatifs à ben Méïr, *Revue des Etudes Juives*, 41(1900)

I. **Lévi**, in *Revue des Etudes Juives* 40 (1900), 41 (1901)

S. **Schechter**, 'Genizah specimens. Saadyana', *Jewish Quarterly Review*, o.s. 14 (1901-3)

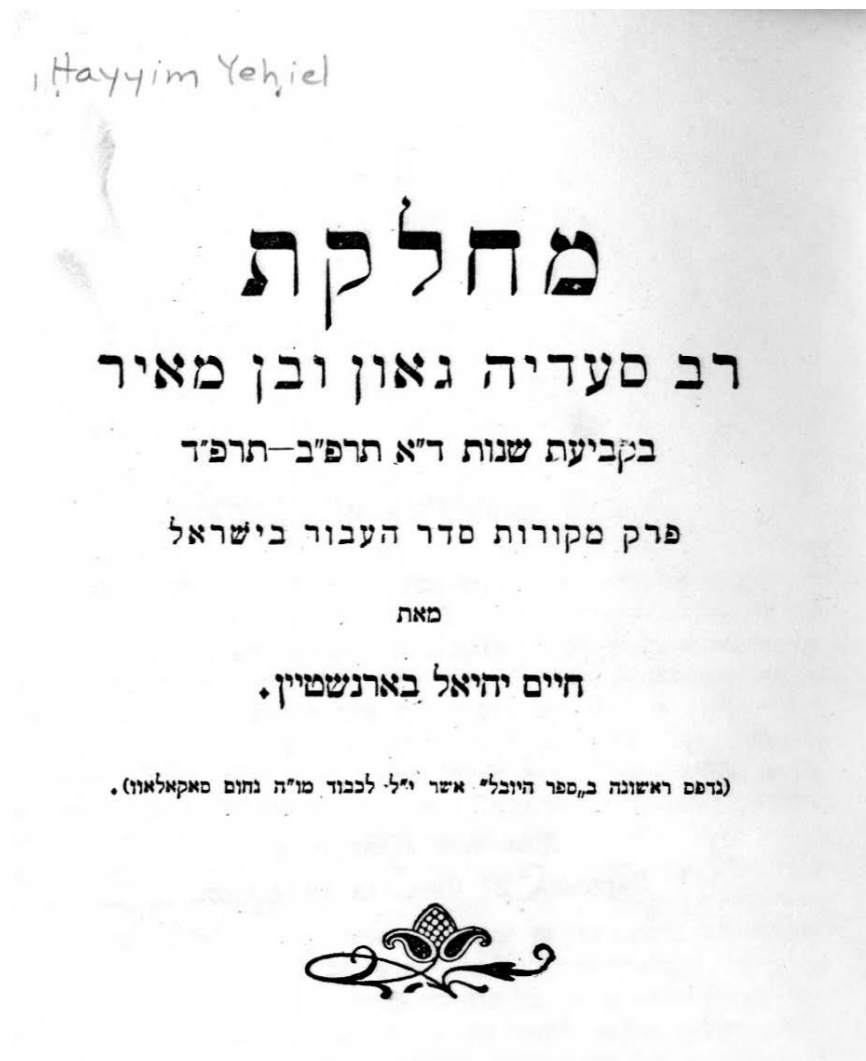
H. Hirschfeld, 'The Arabic portion of the Cairo Genizah at Cambridge', *Jewish Quarterly Review*, o.s. 16 (1904).

קטעים בודדים יצאו לאור עוד אחרי 1904

חיים יחיאל בורנשטיין, 1904

- אסף את כל הקטעים שיצאו לאור עד 1904
- ביאר את המחלוקת ומדוע פרצה
- שיחזר את קורות המחלוקת
- גילה את חשיבות המחלוקת להבנת תולדות הלוח היהודי

- לא ראה את כתבי היד
- סמך על מהדורות שגויות
- פעמים חיבר את הקטעים בסדר לא נכון
- על אף זהירותו וקפדנותו, לאחר יותר ממאה שנה גישתו ההיסטורית טעונה הערכה מחודשת





Funded by the European Union



המחלוקת על לוח השנה – שנת 921/2 לס' הפרויוקט ומשימותיו

- מהדורה חדשה של כל קטעי הגניזה, לאחר זיהוי ואיתור של כל הקטעים שכבר יצאו לאור
- שיחזור של כתבי היד – איך הם נבנו, מה הכילו, מתי ואיפה נכתבו

שאלות המחקר:

- איך ולמה נמסרו ונשמרו כתביהם של בעלי המחלוקת במאות שלאחר המחלוקת?
- מה זה מגלה באשר לתוצאות המחלוקת (למשל, האם באמת נצחו הבבליים)?



Funded by the European Union



המחלוקת על לוח השנה – שנת 921/2 לס' הפרויקט והשיגיו

1. קטעים חדשים של כתבי יד שכבר ידועים היו מקטעים אחרים (לדוגמא, של הספר המוכר בשם "ספר המועדים" – הכותרת הנכונה היא "ספר זיכרון המחלוקת")
2. קטעים של חיבורים חדשים שלא נודעו עד כה (לדוגמא, תיאור המחלוקת על ידי קראי אחד ששמו עלום)
3. חיבור נכון של הקטעים, ושיחזור חלקי של כתבי היד (לדוגמא, מכתביו של רס"ג לשלושת תלמידיו במצרים)
4. קריאות נכונות, פיענוחים חדשים
5. תרגום לאנגלית – החובה לבאר כל משפט ומילה
6. הביטים חדשים על קורות המחלוקת ותוצאותיה, ועל משמעותה וחיבותה ליהודי מצרים במאות של אחריה
7. קווים חדשים להבנת תולדות הלוח (לדוגמא, מקורו ופיתוחו של הכלל הידוע בשם "מולד זקן")

חיבורים חדשים: עוד דוגמא

חיבור קדום על לוח השנה, כולל סיפור של המחלוקת

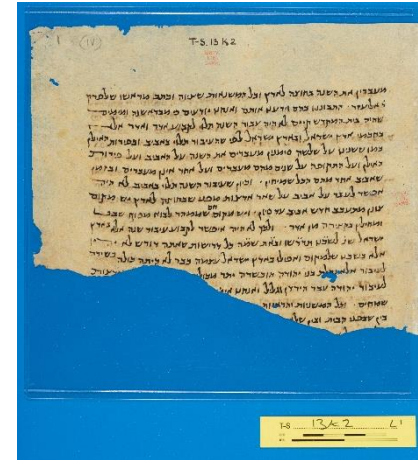
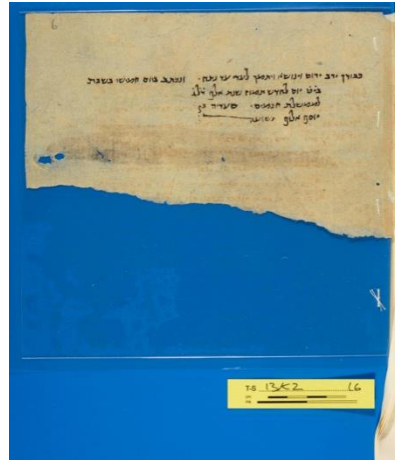
T-S NS 98.47

מתוארך לשנה ג' למחזור רמ"ט (שנת 953/4 לס')

כתב היד הקדום ביותר בקורפוס

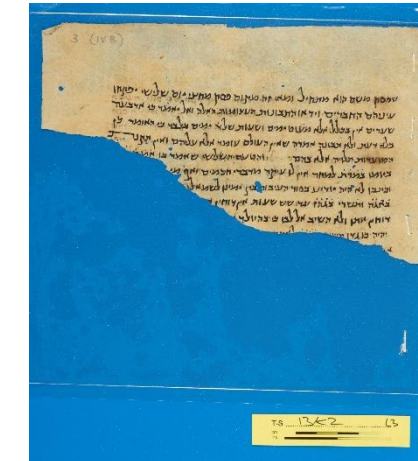
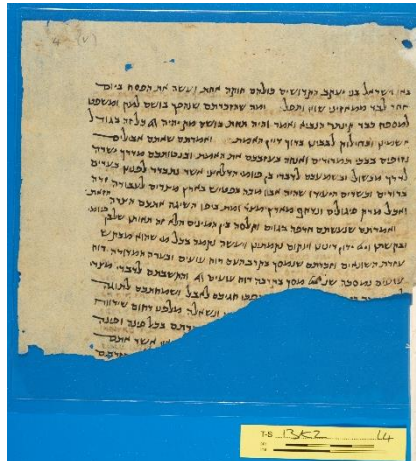
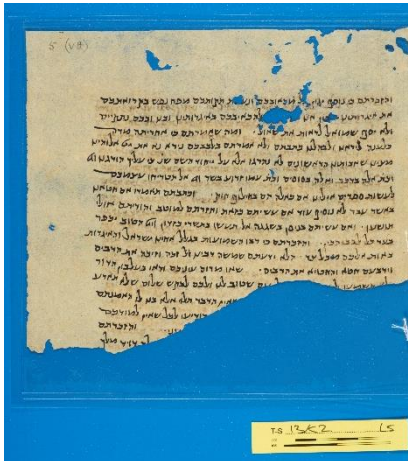


קטעים חדשים של כתבי יד שכבר פורסמו באופן חלקי: דוגמא

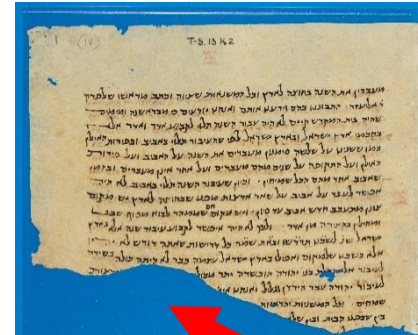
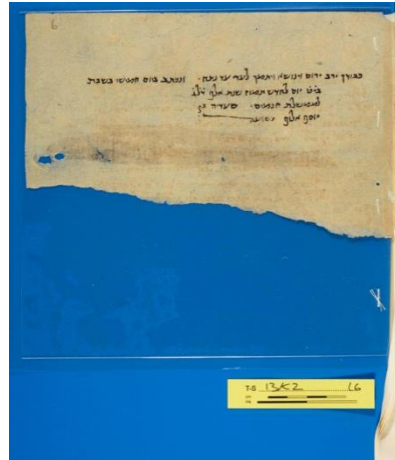


Cambridge, T-S 13 K2.1–6 (ed. Schechter 1901)

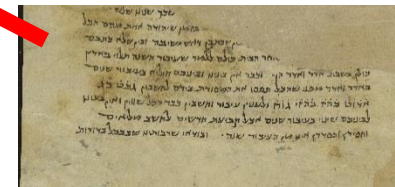
קובץ מכתבים של בני א"י ובני בבל



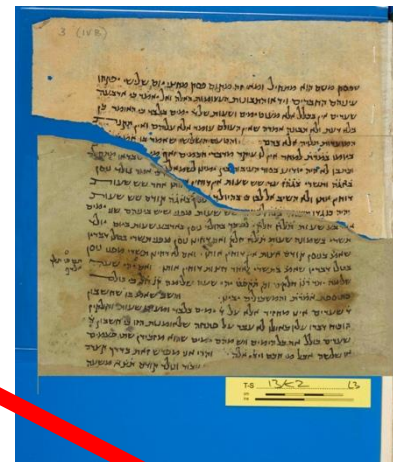
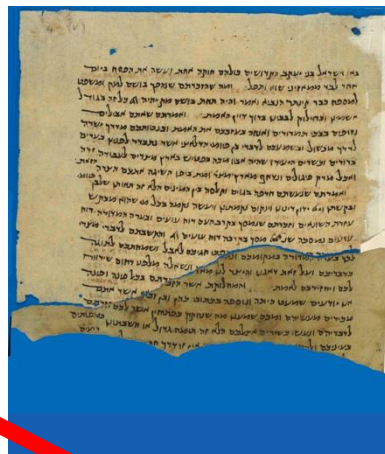
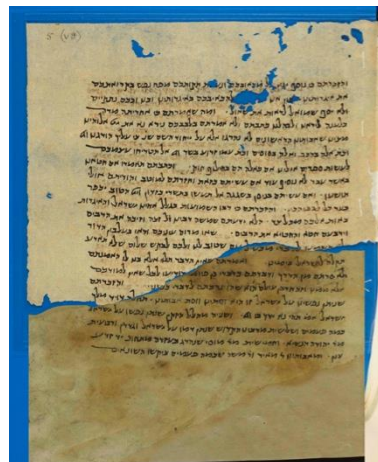
קטעים חדשים של כתבי יד שכבר פורסמו באופן חלקי: דוגמא



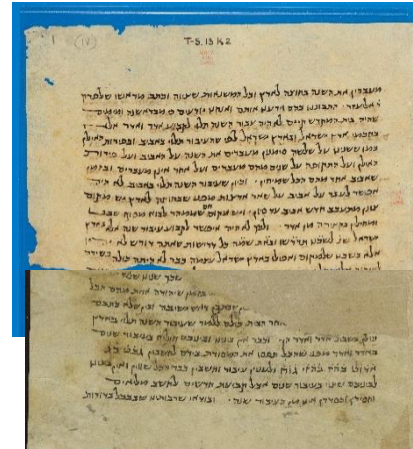
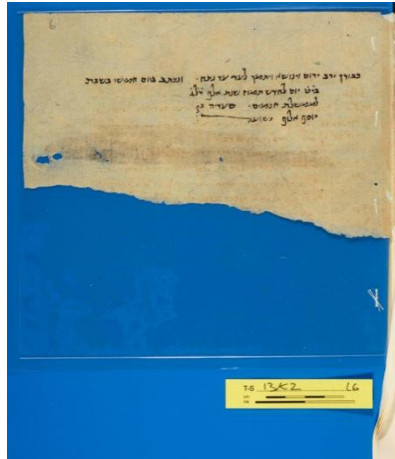
A. Guillaume, 'Further documents on the Ben-Meir controversy', *Jewish Quarterly Review* n. S. 5 (1914-5), 543-57.



Oxford Bodl. Heb. d 74.28



קטעים חדשים של כתבי יד שכבר פורסמו באופן חלקי: דוגמא

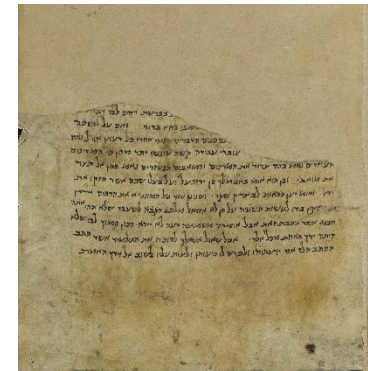
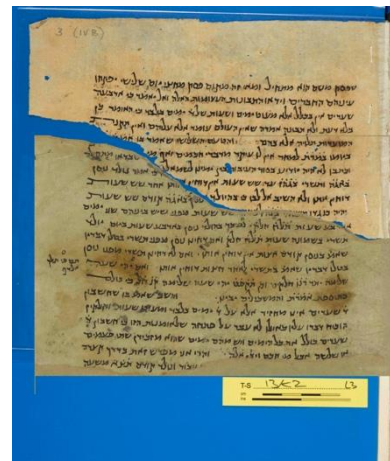
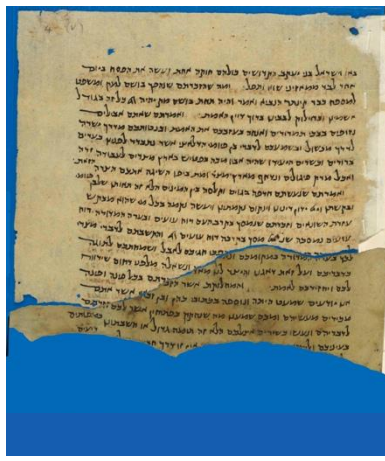
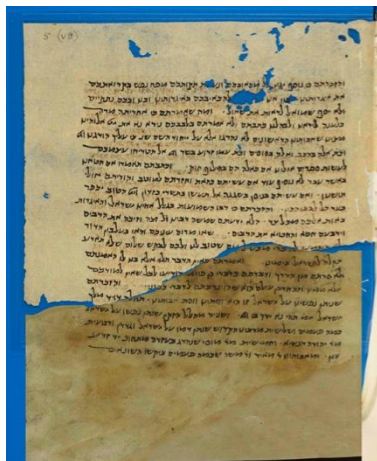


A. Guillaume, 'Further documents on the Ben-Meir controversy', *Jewish Quarterly Review* n. S. 5 (1914-5), 543-57.

Cambridge, T-S 13 K2.1–6 (ed. Schechter 1901)

+

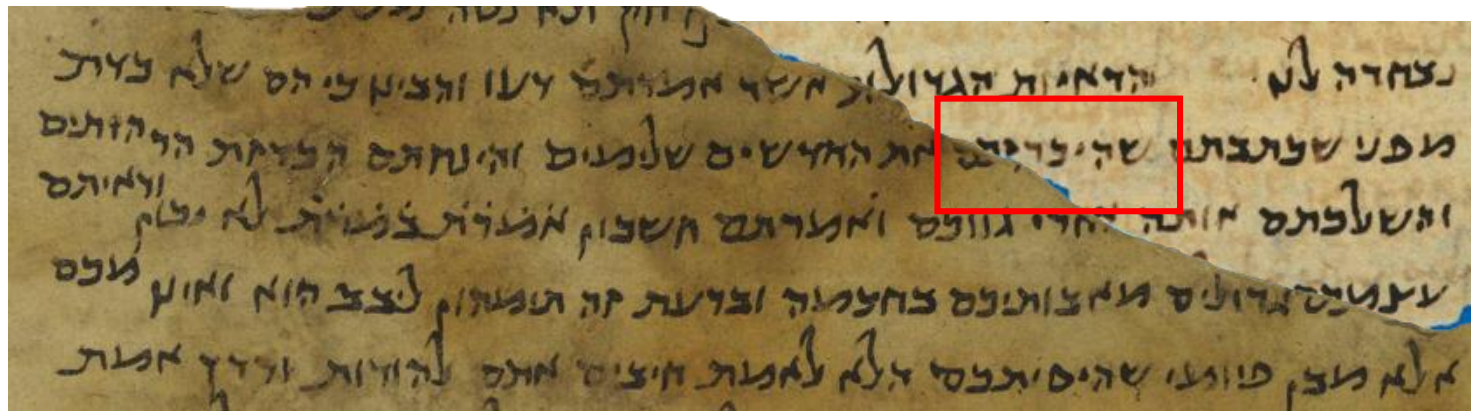
Oxford Bodl. Heb. d 74.27-31



מכתבו "השני" של בן מאיר

נבחרה לנוי הראיות הגדולות אשר אמרתם דעו והבינו כי הם שלא כדת
מפני שכתבתם שהיכרזו את החרשים שלימים והינחתם הכרזת הר הזתים
והשלכתם אותה אחרי גוכם ואמרתם חשבון אמרת במרת לא יכון וראיתם
עצמכם גדולים מאבותיכם בחכמה וברעת זה תימהון ליבב הוא ואינו מכם
אלא מבן פיומי שהיסיתכם הלא לאמת חיבים אתם להורות ודרך אמת

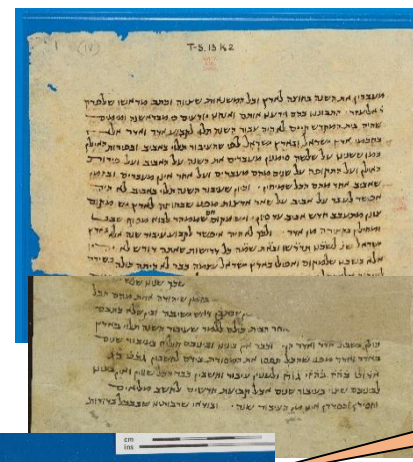
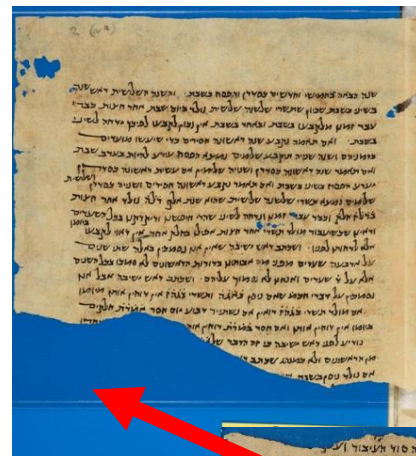
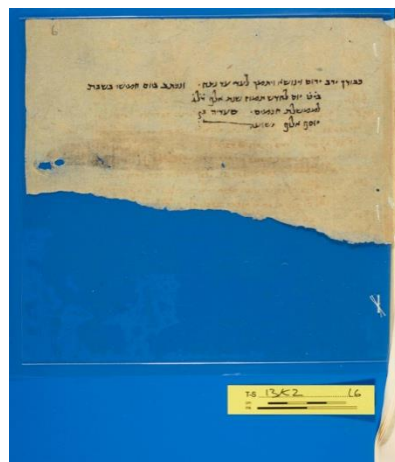
ed. Guillaume 1915



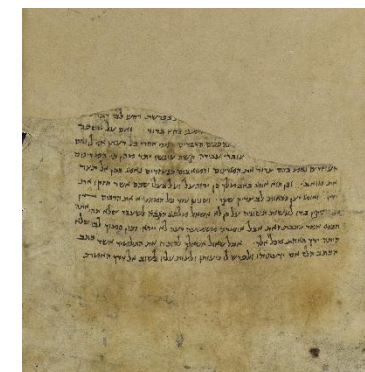
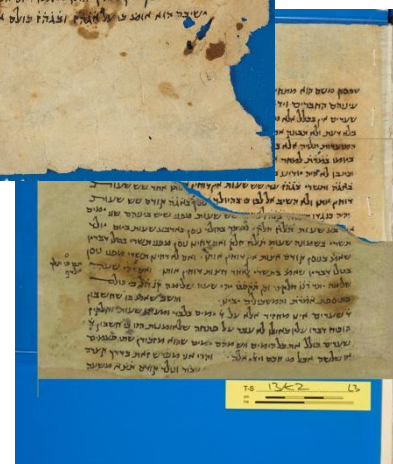
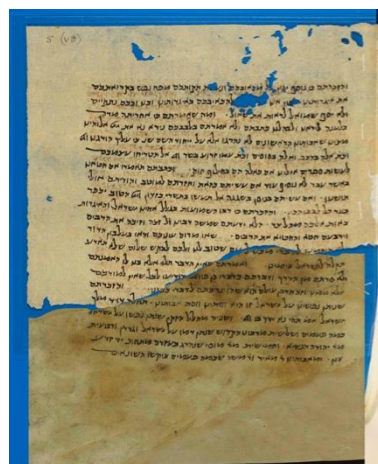
שהיכרזתם

Cambridge, T-S 13K2.5 +
Oxford, Bodl. MS Heb d 74.30

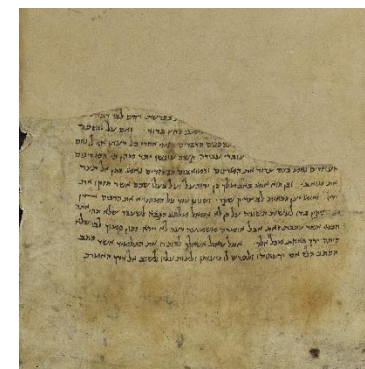
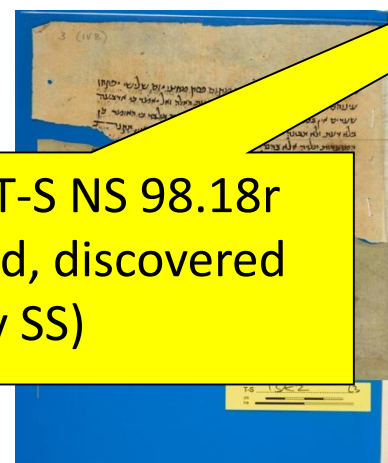
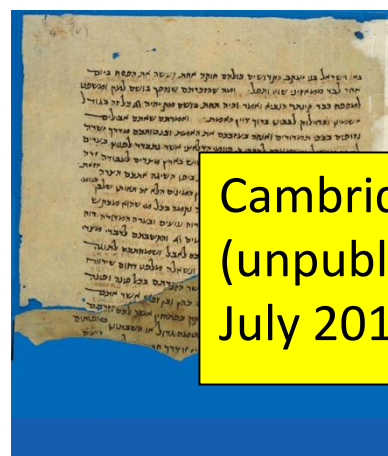
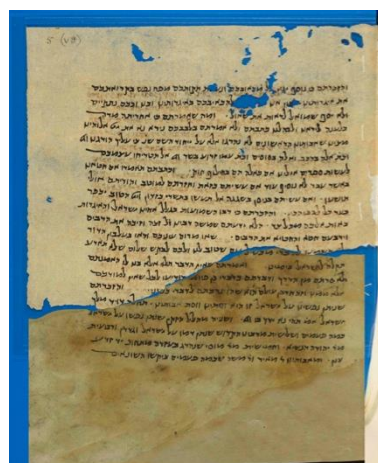
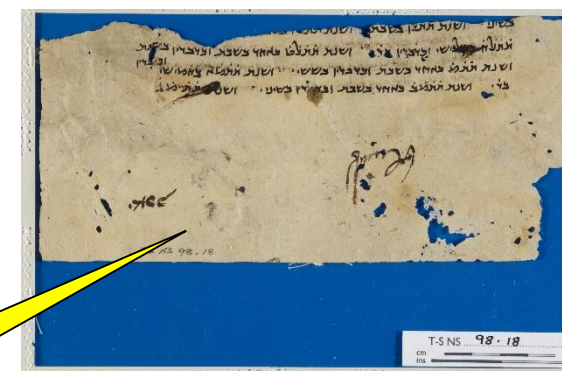
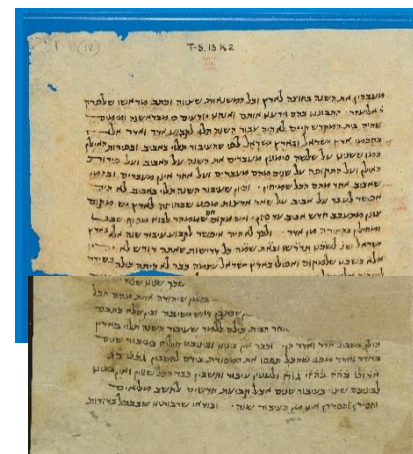
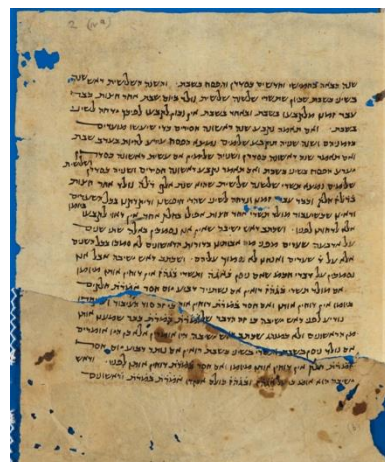
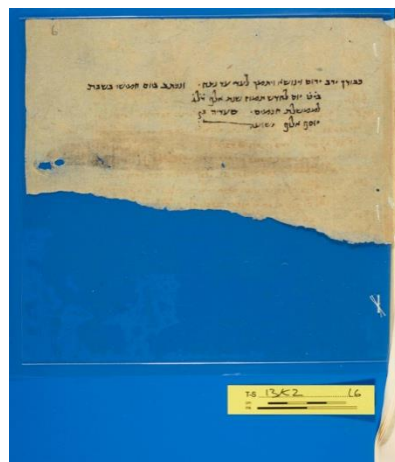
קטעים חדשים - 2012



Cambridge T-S 309.68Br
(unpublished; discovered in
2012 by Marina Rustow)



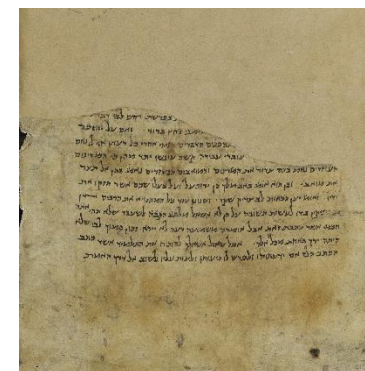
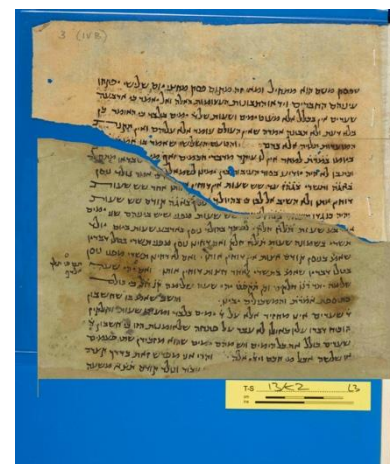
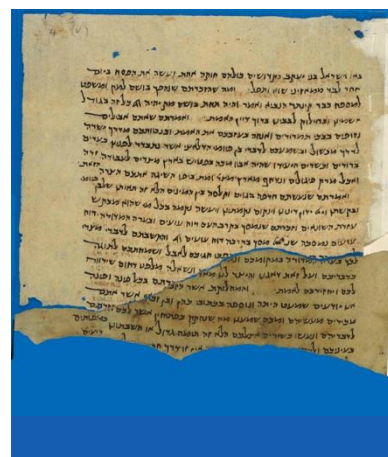
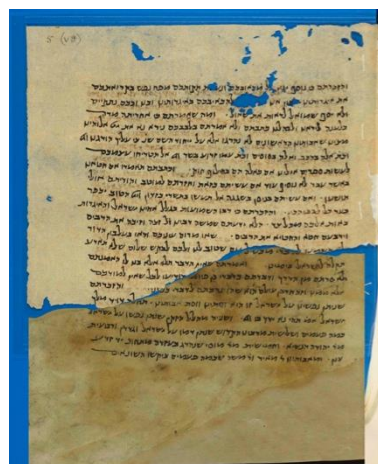
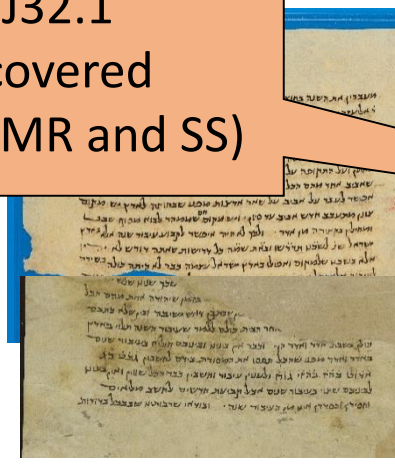
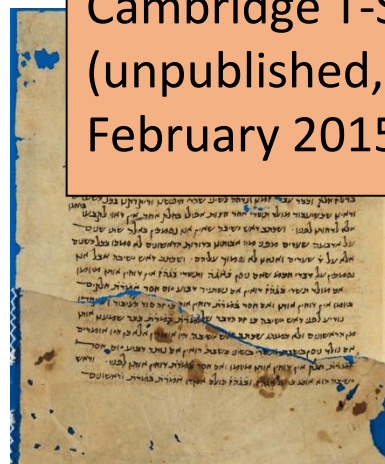
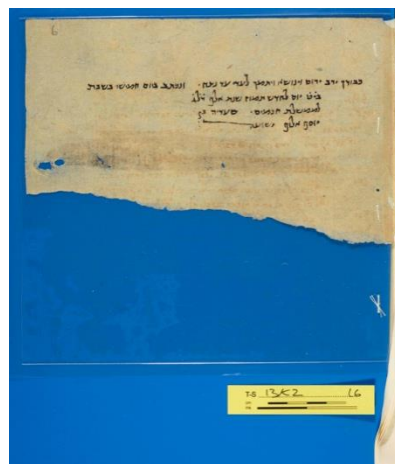
קטעים חדשים - 2014



Cambridge T-S NS 98.18r
(unpublished, discovered
July 2014 by SS)

קטעים חדשים - 2015

Cambridge T-S 10 J32.1
(unpublished, discovered
February 2015 by MR and SS)

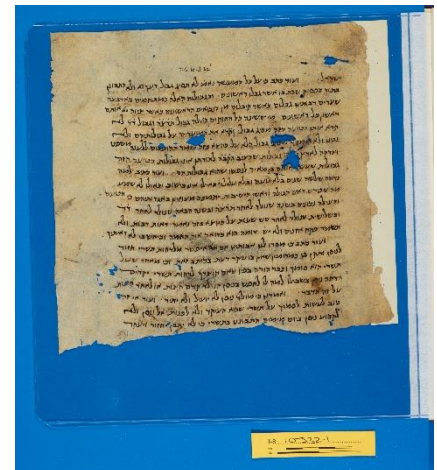
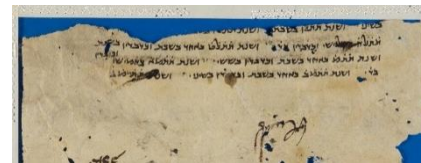
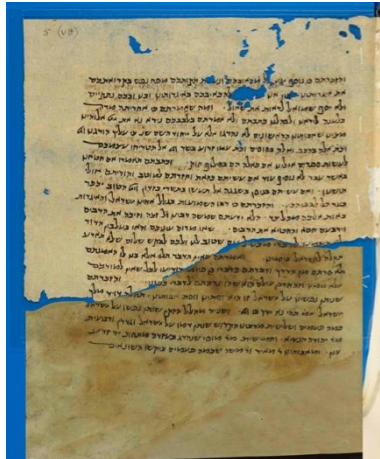
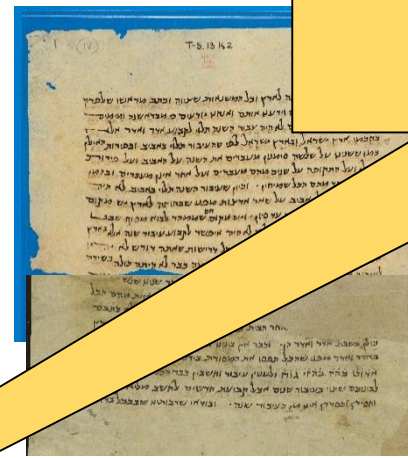
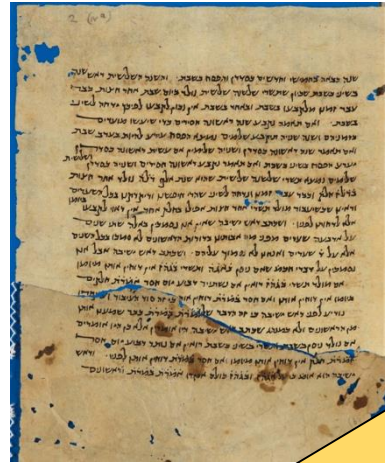
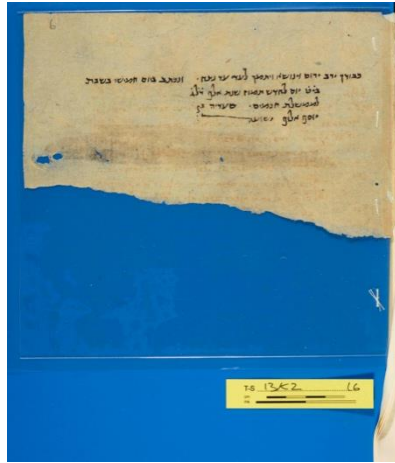
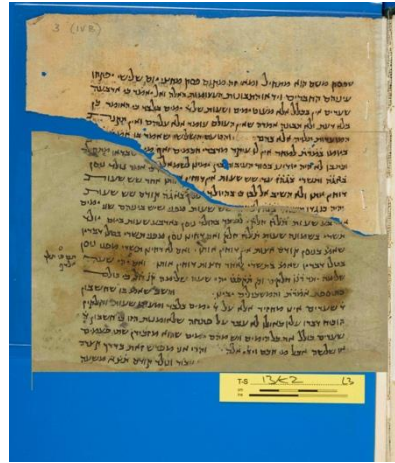


כתב היד עם כל קטעיו

T-S 13 K2.1-6 + Bodl. Heb d 74.27-31 + T-S NS 309.68 + T-S 10 J32.1 + Lévi REJ 41 + T-S NS 98.18

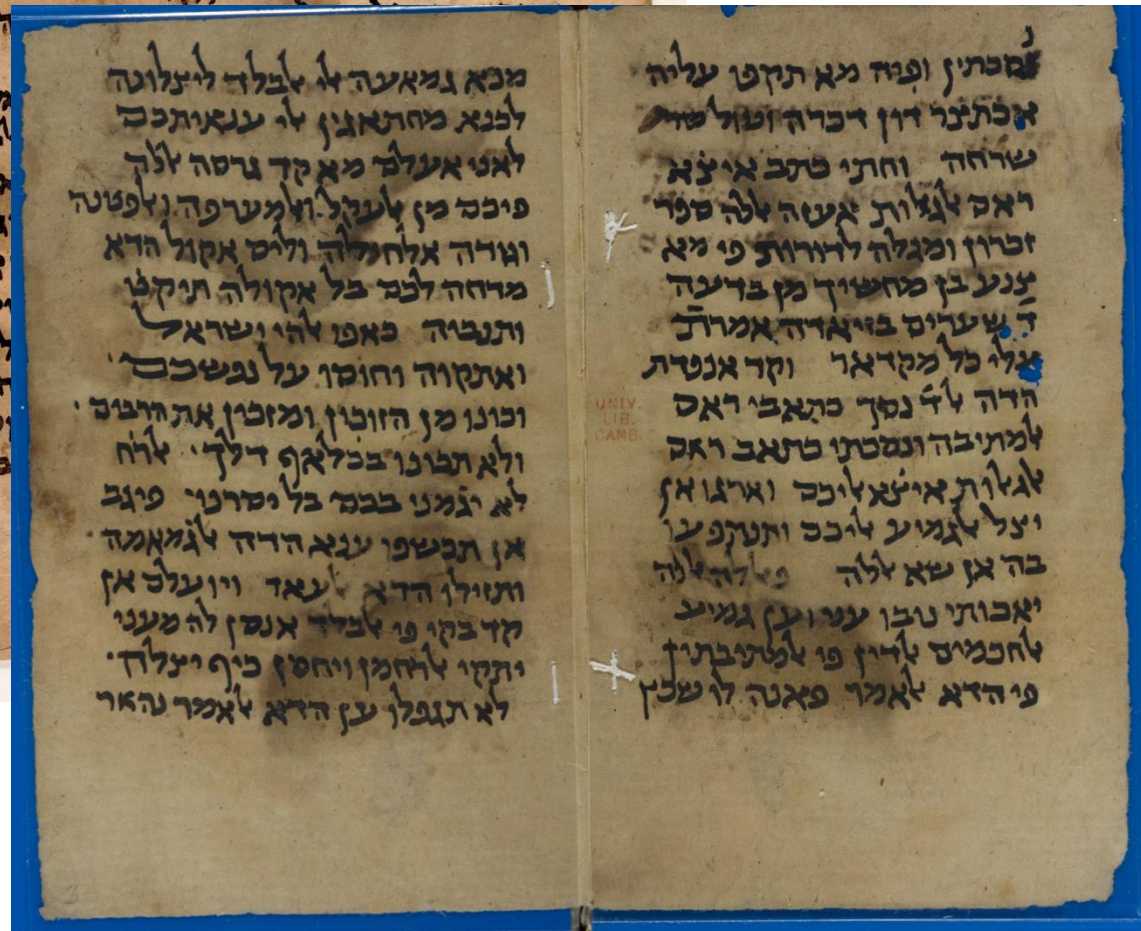
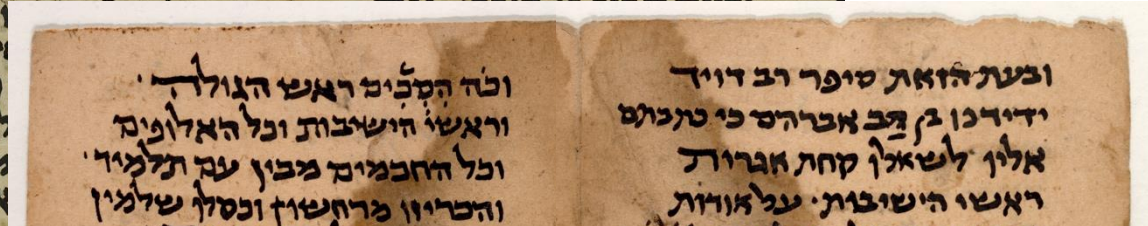
הקרה בכיוון הפוך מכתבו של בן מאיר

- סה"כ 4 מכתבים
- תאריך הכתיבה: סוף המאה ה-11



חיבור נכון של הקטעים, ושיחזור חלקי של כתבי היד:

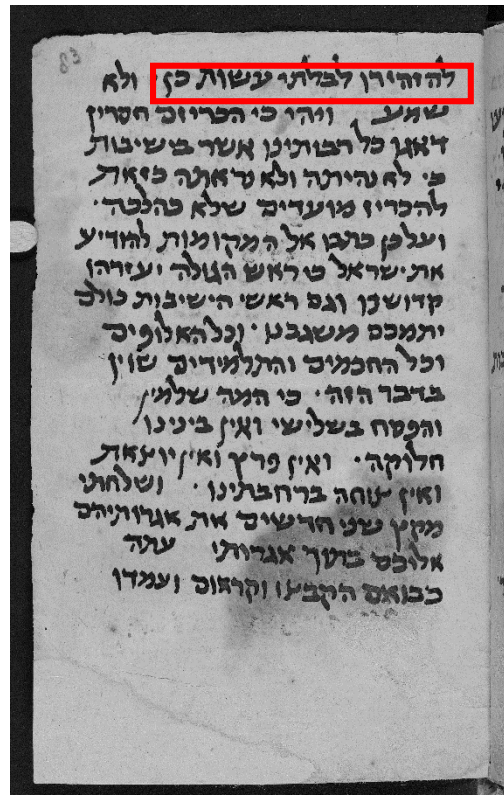
מכתביו של רס"ג
לשלושת תלמידיו במצרים



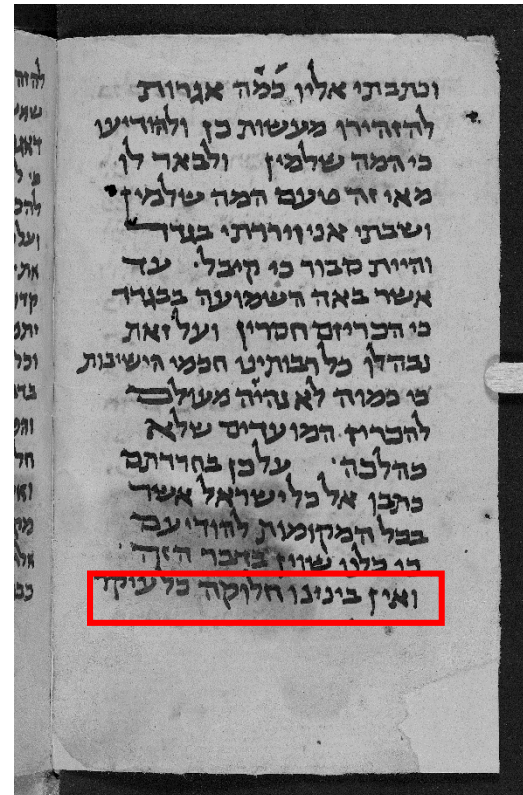
Bodl. Heb. f. 56.82-83
+ Halper 332
+ T-S 6 Ja1.1-4

בורנשטיין, המחלוקת עמ' 70 (בעקבות נויבואר 1896)

10 השמועה בבגדד כי הכריוז חסרין. ועל זאת נבהלו כל רבותינו חכמי הישיבות, כי כמות לא נהיה מעולם להכריז הסועדים שלא כהלכה. על כן בחרדתם כתבו אל כל ישראל אשר בכל המקומות להודיעם כי כלנו שוין בדבר הזה, ואין בינינו חלוקה כל עיקר. להזהירו לבלתי לעשות כן. ולא שמע. ויהי כי הכריוז חסרין דאנו כל רבותינו אשר בישיבות, כי לא



Bodl. Heb. f. 56.83a

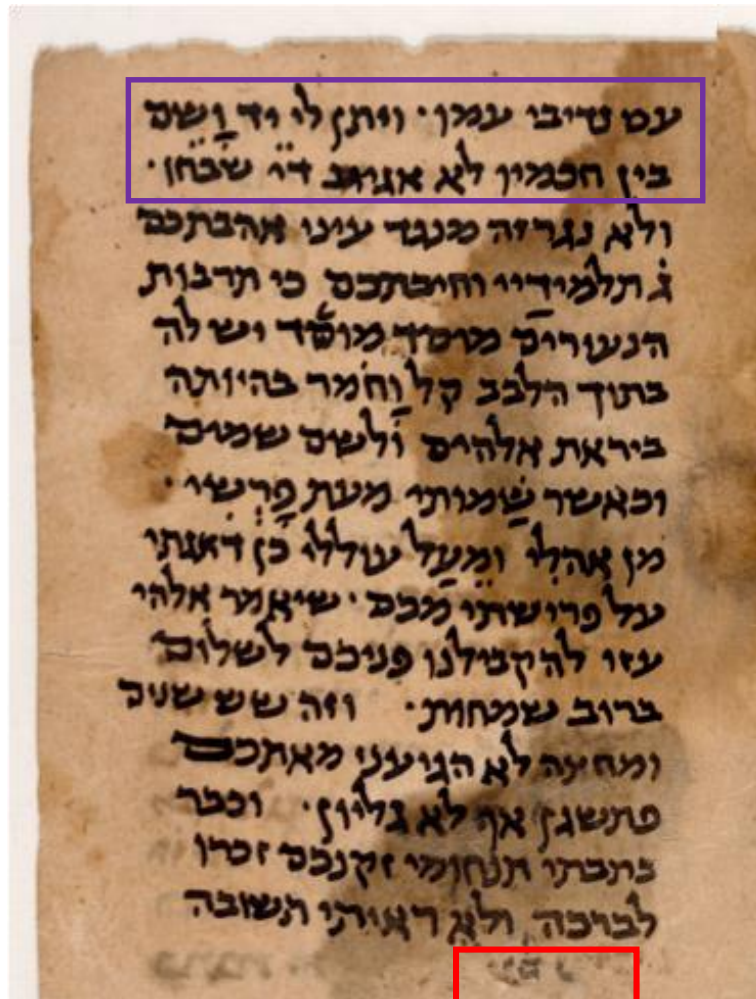


Bodl. Heb. f. 56.82b

בורנשטיין, המחלוקת עמ' 70 (בעקבות נויבאור 1896)

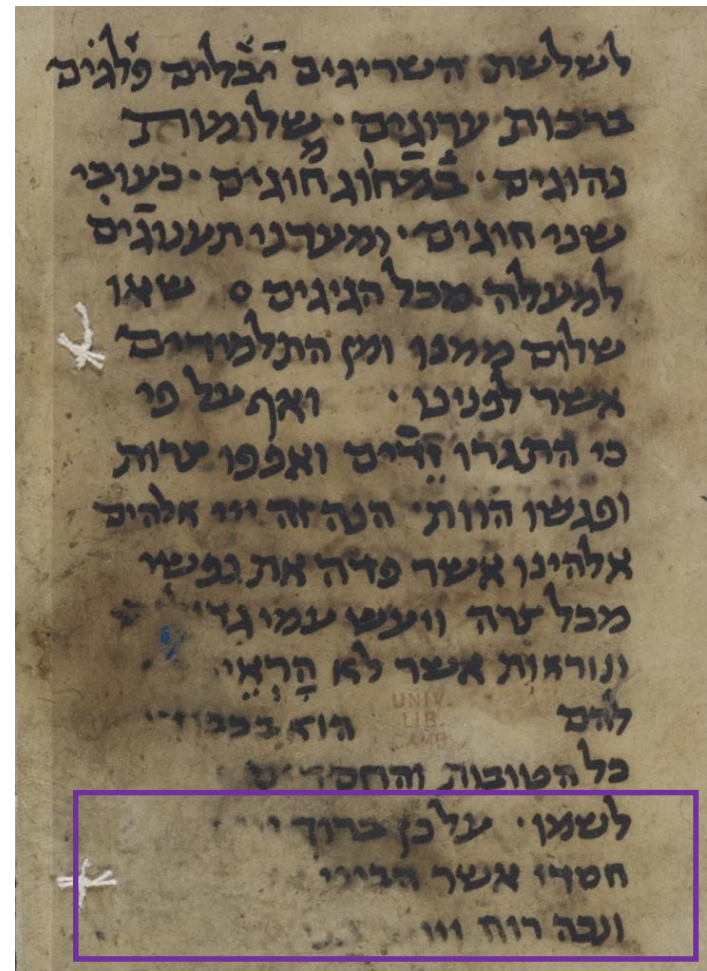
10 השמועה בבגדד כי הכריזו חסרין. ועל זאת נבהלו כל רבותינו חכמי הישיבות, כי כמזה לא נהיה מעולם להכריז הסועדים שלא כהלכה. על כן בחרדתם כתבו אל כל ישראל אשר בכל המקומות להודיעם כי כלנו שוין בדבר הזה, ואין בינינו חלוקה כל עיקר. להזהירו לבלתי לעשות כן. ולא שמע. ויהי כי הכריז חסרין דאנו כל רבותינו אשר בישיבות, כי לא

3) הדברים האלה משורה 14 עד 19 נראים ככפולים ומכוזנים לשורה 10 עד 13 אולם חוקים ונמצאים מעט יותר. ואולי השנות הדברים והכפלתם מקורם ברגשת נפש כותבם אשר לא נתנתהו לערוך דבריו במתינות ובסדר מדויק. או אפשר שבשורה 12 צריך להיות: כתבו [אליו ו] אל כל



Halper 332v

עם נדיב עמו • ויתן לי יד ושם
 בין חכמיו לא אגיע די שבחו •



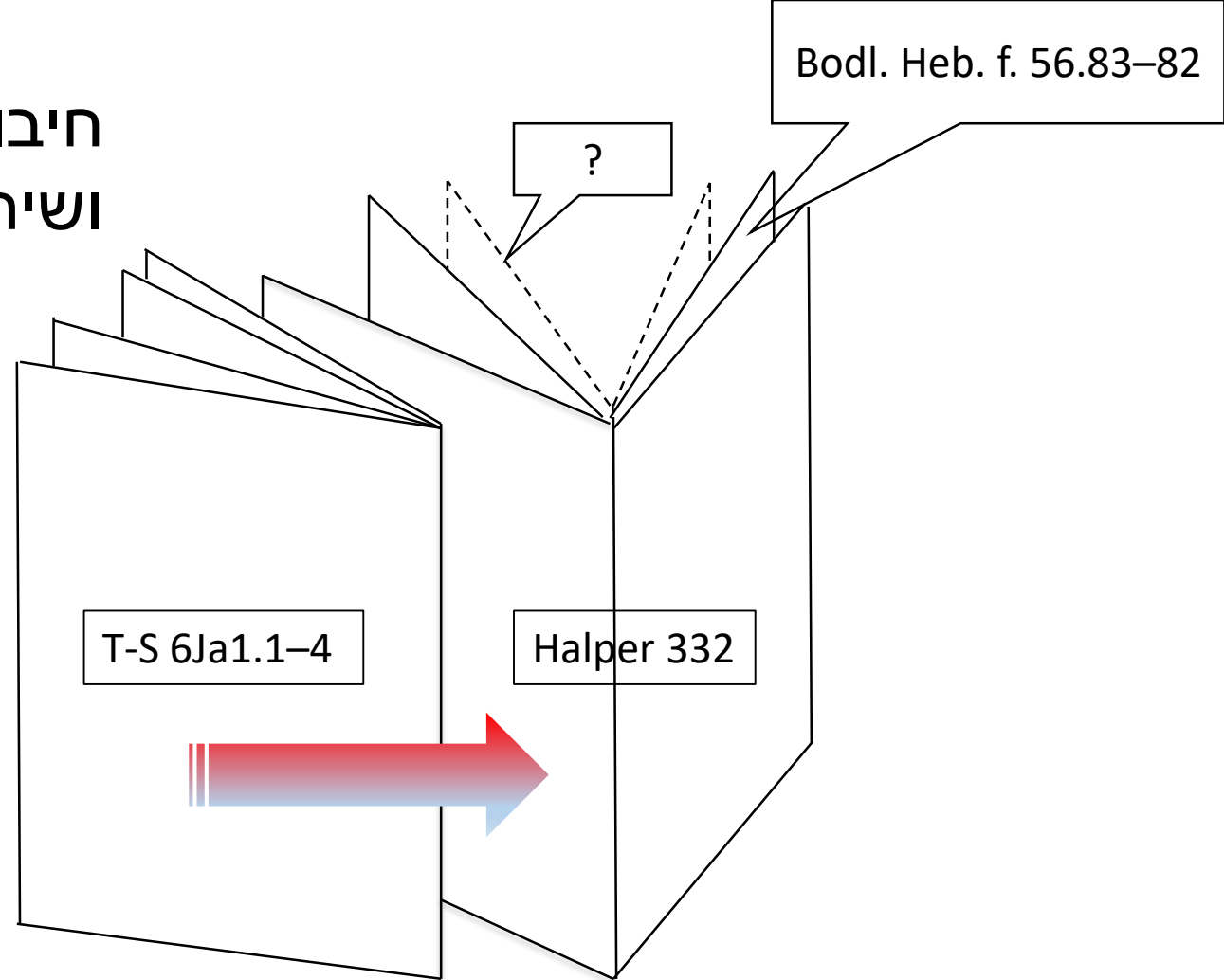
T-S 6Ja1.4v

לשמו • על כן ברוך יי' ...
 חסדו אשר הביט [אל עני]
 ונכה רוח ויושיבני עם נדיבי[ם]

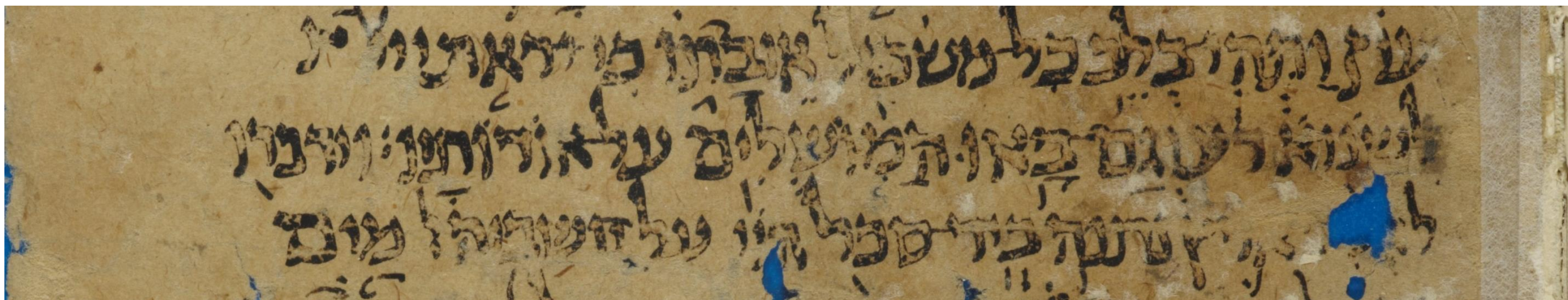
חיבור וסידור
 נכון של
 הקטעים

חיבור נכון של הקטעים, ושיחזור חלקי של כתבי היד

- שני קונטרסים (הראשון יתכן אחרת)
- שלושה (לא שנים!) מכתבים של רס"ג, וכתב היד כנראה הכיל עוד לפחות מכתב אחד ממנו
- תאריך: סוף המאה ה-11



קריאות נכונות: דוגמא א'



T-S 8 K5

ספר זיכרון המחלוקת

בורנשטיין, המחלוקת עמ' 66
(בעקבות שעכטר 1901 עמ' 52)

5 עון² ותהי בלב כל משכיל איבתו כי יראת יי
לשנזא רע³ וגם באו המושלים על אודותיו: וידברו
ל[אמר] ארץ נתנה ביד סכל⁴ הוי על יושביה: מים

... And the hatred of [ben Meir] was in the hearts of all the wise, for the fear of the Lord is to hate evil; and also the authorities became involved in his case. And they spoke, **sa[ying]**: 'The land has been delivered into the hands of a fool, woe unto its inhabitants!'

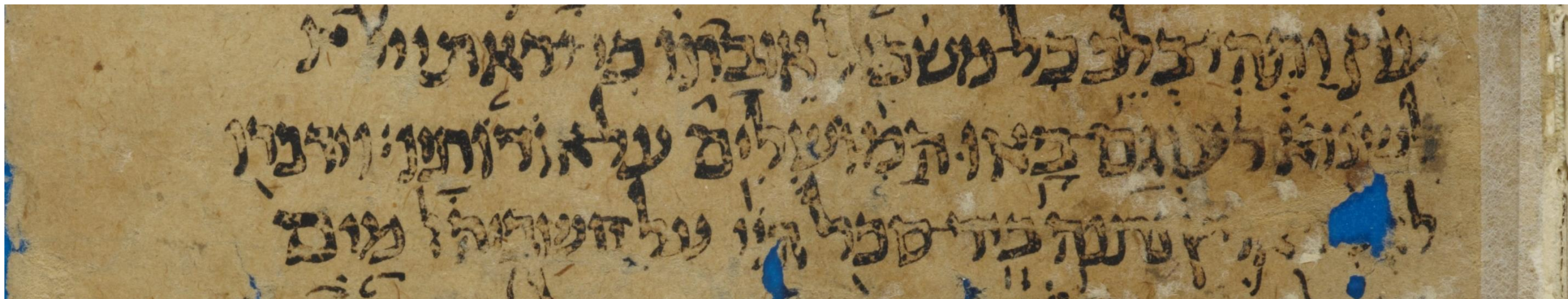
קריאות נכונות: דוגמא א'



T-S 8 K5

5 עון² ותהי בלב כל משכיל איבתו כי יראת יי
לשנא³ רע וגם באו המושלים על אודותיו: וידברו
ל[אמר] ארץ נתנה ביד סכל⁴ הוי על יושביה: מים

קריאות נכונות: דוגמא א'



T-S 8 K5

ותהי בלב כל משכיל איבתו כי יראת יי'
לשנא רע וגם באו המושלים על אודותיו: וידברו
לא[מי]ר ארץ נתנה ביד סכל הוי על יושביה:

... And the hatred of [ben Meir] was in the hearts of all the wise, for the fear of the Lord is to hate evil; and also the authorities became involved in his case. And they spoke **to the Amīr**: 'The land has been delivered into the hands of a fool, woe unto its inhabitants!'

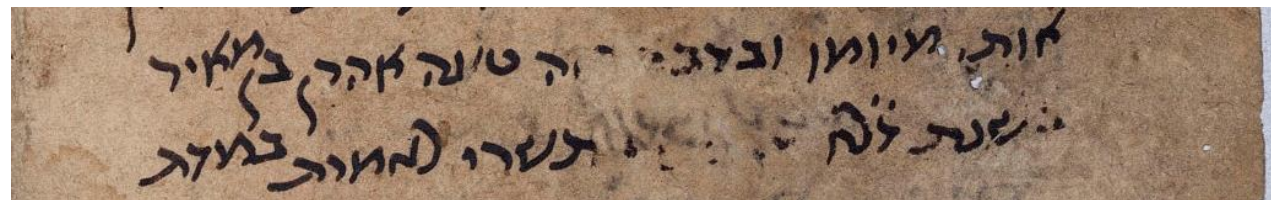
קריאות נכונות: דוגמא ב'

MS Strasbourg 4038 fol. 6 verso

תשובת רב האי גאון

מהדורת יעקב מאן

HUCA Jubilee Volume, 1925



אותו מיומו ובדבר הזה טעה אהרן בן מאיר
5 בשנת ר'ל'א'91. . . . תשרי לאמרת במדת

⁹¹ In Ms. it reads like 'ר'ל'ח' but no doubt the ה, which is faded, stands for א. In (1) 231 Sel. (= 1020/21 C.E.) there began the well-known dispute between Sa'adya and Ben-Meir.

אותו מיומו ובדבר הזה טעה אהרן בן מאיר
בשנת דל"ח' [.....] תשרי לאמרת במדת

And in this matter Aharon ben Meir erred
in the year **238** (= 926/7 CE), [by applying to] Tishri (the
limit of) 641/642 (parts)

הביטים הסטוריים חדשים: האם החרים את בן מאיר?

JTS ENA 2555.1 verso (ספר זיכרון המחלוקת)

Adler and Broydé 1900; Bornstein 2004: 61

n'a jamais changé. Les savants décidèrent alors d'envoyer des messages à Ben Méïr : peut-être, disaient-ils, était-ce une inadvertance de sa part. Ils lui envoyèrent deux messages, mais il ne voulut rien entendre ; ils lui en envoyèrent encore un troisième, et il y resta également insensible ; ~~bien mieux, il leur répondit chaque fois par des grossièretés.~~ Aussi ils l'excommunièrent, parce que, en dehors

ויועצו

החכמים לכתב אגרות ונשלח ספרים אליו הלא להודיעו את דרך החוק
כי אמרו אולי משגה הוא : ויעשו כן וישלחו אליו ספרים שניים ולא אבה
לשמע ויוסיפו עוד וישלחו ספרים שלישים ולא אבה לשמוע ובכל זאת
השב ישיבם נמרצות : **על כן הצמיתו אותו** באולת חטאת

(5) הרא"ע כפרש: השתדלו אותו, עפ"י משמעות המלה הזאת הראשונה ברשון ערכי, או
השכיתו הכשא והכתן עמו. **ול' נראה יותר, כי כוונת רס"ג במלת הצמיתו לאמר החרים**
אותו, כי שני הפעלים האלה קרובים הם בהוראתם, ונמשלת שמתא, אינו לש' פירוש הנכבד הוא:
"שם מית ה", מקורו בפעל ש מ ד לרעת לוי בספר המלך התלמודי איש לו, דומה למלת ש מ ד.
ואולי חפץ הרס"ג לתת לפעל ש מ ד המונה עברית הצמיתו.

“ונדו אלו לאלו”

(שלמה פינסקר, ליקוטי קדמוניות, 1860, נספח עמ' 36)

ולפני מזה בימי הפיתומי אשר פתה אנשים ונחלקו במועדים ויעשו אנשי ארץ ישראל יום, והבבליים וההולכים אחריהם עשאוהו יום אחר²), ואמרו כי אנשי ארץ ישראל חטאו, ואנשי ארץ ישראל אמרו כי הם חטאו, וקללו אלו לאלו, ונדו אלו לאלו ברוב עונות, ויעשו אנשי ארץ ישראל המועד ביום הזה ואנשי בבל עשאוהו ביום מחר, והיו מכזבים אלה לאלה, ויש אנשים משוכני ארץ ישראל שהלכו אחרי הבבליים, וגם השוכנים בארץ שנער הלכו אחרי אנשי ארץ ישראל.

And before that, in the days of the Fayyumite [Saadya] ... they disagreed regarding the festivals. The Palestinians celebrated on one day, and the Babylonians and their followers did it on the next day.

... They cursed one another, **excommunicated one another** ... deceived one another... Some residents of Palestine followed the Babylonians, and also some residents of Iraq followed the Palestinians.

(סהל בן מצליח, אמצע המאה ה10)

הביטים הסטוריים חדשים: האם החרימו את בן מאיר?

JTS ENA 2555.1 verso (the 'Book of the calendar controversy')

And the sages
recommended to write letters and send missives yonder to him, to
inform him of the way of the law;
because, they said, perhaps it was a mistake. And so they did. And
they sent him letters a second time, and he refused
to listen; and again they sent letters a third time, and he refused to
listen, and throughout
he steadfastly retorted. **So they condemned him** for his sinful folly,

ויועצו

החכמים לכתב אגרות ונשלח ספרים אליו הלא להודיעו את דרך החוק
כי אמרו אולי משגה הוא : ויעשו כן וישלחו אליו ספרים שניים ולא אבה
לשמע ויוסיפו עוד וישלחו ספרים שלישים ולא אבה לשמוע ובכל זאת
השב ישיבם נמרצות : **על כן הצמיתו אותו** באולת חטאת

להערכה מחודשת של המחלוקת

רס"ג וספר זכרון המחלוקת

- מעמדו של רס"ג בפרשת המחלוקת היה אך שולי – כן משתמע ממכתביו עצמם. המחלוקת לא נוהלה על ידי חכמים משכילים כמותו, אלא על ידי מנהיגי הדור של אז, ראשי הגולה והישיבות
- רס"ג לא חיבר את ספר המוכר בשם "ספר המועדים" (הכותרת הנכונה היא "ספר זיכרון המחלוקת"). ריש הגולה חיברו.
- חמישה עותקים של ספר זה שרדו לנו – זה מגלה על חשיבותו.

המחלוקת לא הסתיימה בנצחון הבבליים

- אין לזה שום רמז או ראיה. זו היתה המצאתו בעיקר של הנרי מלטר (1926) אבל בורנשטיין ובני דורו נשמרו מזה
- **"לא נוכל** לבער את כל הנסחים אשר כתב בן מאיר על זאת אל המקומות ועוד אפשר כי ננסחו אגרותיו בתוך העם" (ספר זיכרון המחלוקת, קרוב לסוף)
- אותו פילוג בלוח הבבלי והארץ-ישראלי אירע שוב בשנת 927 לס'. לדברי רב האי גאון, יתכן ששוב נחלקו על הלוח, אלא שלא עיררו שוב את המחלוקת הפומבית.
- חיבורים וספרי-עזר על לוח השנה בהתאם למסורת אמרת-במרת עוד נכתבו והיו בשימוש במצריים לפחות עד סוף המאה ה-11 (לדוגמא JTS ENA 3235.1-2).
- המחלוקת לא הסתיימה בנצחון הבבליים. אלא, כל צד התייאש מלנצח את הצד השני.
- הלוח היהודי הרבני לא נוסד באופן סופי בעקבות המחלוקת של שנת 921/2. הניצחון הבבלי היה תוצאה של תהליך היסטורי ארוך מאד שנמשך כמה מאות שנה לאחר המחלוקת, עד תקופת מחברי ספרי העיבור במאה ה-12.